

ҚУШЛАРНИ ҚАНДАЙ КУЗАТИШ ЎКИ ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ЯХШИ БЎДВОЧЕР БЎЛИШ МУМКИН

Ўзбекистон қушларни муҳофаза
қилиш жамияти (UzSPB)
«Муҳим орнитологик ҳудудлар» дастури (IBA)

**ҚУШЛАРНИ ҚАНДАЙ
КУЗАТИШ ЁКИ
ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ЯХШИ
БЁДВОЧЕР БЎЛИШ МУМКИН**

Тошкент, 2010

Қушларни қандай кузатиш ёки қандай қилиб яхши бедвочер бўлиш мумкин. – 3-чи нашр. Тошкент: Ўзбекистон қушларни муҳофаза қилиш жамияти, 2010. – 27 б.

Брошюра қушларни кузатишни бошлаётганлар ёки бедвочерлар учун қўлланма. Унда кузатиш учун зарур анжом-аслаҳалар ҳақида, дала шароитида ёзувларни олиб бориш, кузатиш объектлари сифатида қушларнинг хусусиятлари ҳақида, шунингдек кузатувчиларнинг ўзини тутиш қоидалари ва кўплаб бошқа масалалар кўриб чиқилади. Қўлланма асоси Туркиянинг «Doga Dernegi» Табиатни муҳофаза қилиш жамияти томонидан тайёрланган. Қозоғистон биохилма-хиллигини сақлаш ассоциацияси (АСБК) ҳамда Ўзбекистон қушларни муҳофаза қилиш жамияти томонидан бу қўлланма турк тилидан рус тилига таржима қилиниб, қайта ишланган ва тўлдирилган.

Тўлдириш авторлари – С.Л. Скляренко, О.Р. Кашкаров
Фотосурат авторлари – М.А. Кошкин, О.Я. Лукановский
Техник тўлдириш Э.Майер
Муҳаррирлар – С.Л.Скляренко, В.В. Хроков
Ўзбек тилидаги матн муҳаррири – А.А. Атаходжаев

Қўлланма Conservation Leadership Programme (CLP) маблағига босилган.

1-чи нашр – Алматы: АСБК, 2008

© Қозоғистон биохилма-хиллигини сақлаш
ассоциацияси (АСБК), 2008

2-чи нашр – Тошкент: UzSPB, 2009

© Ўзбекистон қушларни муҳофаза қилиш жамияти (UzSPB), 2009

© Ўзбек тилига таржима – З. Хакимова, Н.Хакимова

МУҚАДДИМА

Қушларни биз ҳамма жойда учратамиз. Қушлар ердаги хаёт гўзаллигининг ажойиб тимсолидир. Табиатда учрайдиган барча мавжудотлар ичида қушлар энг кўзга ташланадиганларидир: улар кўп сонли, кўпинча ранг-баранг ва баланд мусиқий овозга эга. Барча умуртқали жониворлар ичида қушлар ҳаммадан кўп завқ бағишлайди, улар ҳаммадан кўп ўрганилади ва муҳофаза қилинади. Сон жиҳатидан улар умуртқалилар ичида балиқлардан кейин туради ва ер шарининг деярли ҳар жойида учрайди. Ерда қушлар учрамайдиган ягона жой – бу Антарктиданинг марказий қисмидир. Баъзи қушлар ўттиз метр ва ундан кўп чуқурликка шўнғиб, ҳатто балиқларнинг яшаш муҳитига ҳам бостириб киради. Ҳозирги кунда қушларнинг 9 мингдан ортиқ тури яшайди, бироқ уларнинг кўпчилиги ҳақиқий хавф остида, баъзилари эса бутунлай Ер юзидан йўқолиб кетди.

Кўп жойларда, айниқса Европада, қушларни дурбин билан кузатаётган одамларни ё бўлмаса бутун гуруҳларни учратиш мумкин. Улар қушларни кузатишга бўш вақти, кўпинча эса катта маблағларини сарфлаб, ўз юртларида, баъзида эса бутун дунё бўйлаб саёҳат қилишади. Улар тинмасдан дала ва ўрмонларни, дарё ва кўлларни сақлаб қолишга ҳаракат қилган ҳолда, қушларни кузатадилар ва табиат овозини тинглайдилар. Улар ҳукуматнинг атроф муҳит, ҳамда, ҳайвонот оламига тегишли бўлган қонун ва қарорларини кузатиб, биологик хилма-хиллик муҳофазасини яхшилаш бўйича ўз таклифларини киритадилар. Улар кимлар? Улар – БЕДВОЧЕРЛАР.

Бедвочер – сўзма-сўз “қуш кузатувчиси” деб таржима қилиниши мумкин бўлган, ҳамма қабул қилган инглиз тилидаги «birdwatcher» атамасининг («bird» – қуш, ва «watch» – кузатувчи) ўзбек тилига оддий транслитерациясидир. «Орнитолог» касб белгиланиши сифатида ишлатилади, бу ерда эса қушларни кузатиш улар учун хобби бўлган инсонлар ҳақида гап боряпти. Шунинг учун немис ва французлар, испан ва японлар, умуман олганда бутун дунё бедвочерлари каби қисқа ва жарангдор «бедвочер» сўзини ишлатамиз!

Бедвочерлар қушлар хаётини кузатиб, уларнинг яшаш жойларини асраб, улар билан мулоқотдан ҳузур олишади. Муҳим орнитологик ҳудудларни ўрганиш (IBA) ва у ерларда яшайдиган қуш турларини ҳимоя қилиш ҳамда муҳофаза қилиш бўйича чоралар кўриш – бу бедвочерларнинг асосий мақсади.

Нима учун ҳаваскор-орнитологлар ҳақида гап боряпти? Наҳотки ўрганиш ва муҳофаза қилишни профессионаллар уддалай

олмаяпти? Албатта, удалашаяпти. Ахир, масалан, Қозоғистон, Ўзбекистон, Туркменистон каби мамлакатлар Европа ўлчамларига кўра жуда катта ҳудудларга эга, профессионал орнитологлар эса нари борса ҳар биттасида йигирматадан. Улар жисмоний жиҳатдан у ёки бу турнинг аҳволини тўлиқ баҳолаш, у ёки бу ҳудуднинг муҳофазаси бўйича тезкор қарорлар қабул қилиш ва бошқа нарсалар учун зарур бўлган маълумотларни ўз вақтида ололмайдилар. Европада сўнгги ўн йилликлардаги қушлар билан боғлиқ барча лойиҳалар, масалан “Европада қушларнинг тарқалиши Атласи” каби лойиҳалар бедвочерларнинг кенг иштирокида бажарилди. Айнан ҳаваскорларгина, орнитологларнинг услубий қўллаб-қувватлашида, қушларни бирийўла шаҳар ёки ҳатто мамлакатнинг бутун ҳудудида бир вақтнинг ўзида ҳисобга ола оладилар. Ҳар ким – талаба ва ўқувчи, ҳайвонот олами муҳофазаси инспектори ва ўқитувчи, ўрмон назоратчиси ва фермер бундай ҳаваскор-орнитолог, қуш кузатувчиси бўлиши мумкин. Бундай инсонларни қуйида «бедвочерлар» деб атаймиз.

«Қушларни қандай кузатиш керак, ёки қандай қилиб яхши «бедвочер» бўлиш мумкин? Бу кичик қўлланма шу саволга жавоб топишингизга ёрдам бериш учун ишлаб чиқилган. Энди бошлаётан бедвочерлар учун у қизиқарли ва керакли бўлади деб умид қиламиз. Қўлланма 25дан ортиқ бедвочерлар клуби мавжуд бўлган Туркиянинг «Doga Dernegi» Табиатни ҳимоя қилиш жамиятининг тажрибали бедвочерлари фаол ёрдамида ишлаб чиқилди. Қозоғистон биохилма-хиллигини сақлаш ассоциацияси (АСБК) ҳамда Ўзбекистон қушларни муҳофаза қилиш жамияти томонидан бу қўлланма турк тилидан русчага таржима қилиниб, анча тўлдирилган. Унинг босилиши Rufford фонди маблағига амалга оширилган.

Бу қўлланма фақат ёрдам берувчи қўлланмадир, чунки яхши бедвочер бўлиш тўлалигича фақат ўзингизга боғлиқ. Қушларни ҳимоя қилиш ва атроф муҳитни сақлаш ўз қўлимизда! Бизга қўшилинг!

АНЖОМ-АСЛАҲА

Энди бошлаётан бедвочерга бирйўла барча мумкин бўлган оптик анжом ва экипировка – дурбин, кўриш трубаси, фотоаппарат, дала аслаҳаси ва ҳ.к. зарур деб ўйлаш керак эмас... Амалда аксинча – бунинг учун кўп анжомлар керак эмас. Уларнинг сони бедвочернинг қизиқишларига боғлиқ. Бироқ, биринчи навбатда, бедвочерда дурбин, қушлар аниқлагичи ва дала кундалиги бўлиши керак.

Дурбин

Дурбиндан қандай фойдаланиш керак? Дурбиндан фойдаланишдан аввал окулярлари орасидаги масофани кўзингиз орасидаги масофага тўғрилаш керак, сўнг ҳар бир окуляр равшанлигини кўзингизга мослаш керак. Буни дурбин турига кўра ҳар хил бажариш мумкин.

Кўп дурбинларда чап окуляри маҳкамланган, ўнг окуляри эса чап ва ўнг кўзларнинг кўриш қобилияти орасидаги мумкин бўлган фарқни тўғрилаш учун айлантириш мумкин (кўриш қобилияти бир хил бўлса, кўрсаткичи «0»га қўйилади). Бирламчи текшириш ва созлаш учун бир вақтнинг ўзида дурбин марказидаги равшанлик ростловчисини созлаган ҳолда, дурбинни ўзингиздан 25-30 метр узоқликдаги аниқ предметга қаратиб, ўнг кўзингизни юминг ва чап линзага қаранг. Сўнг чап кўзингизни юминг ҳамда дурбинни ўша объектнинг ўзига қаратиб ва окулярни айлантириб – равшанлик ростловчисига тегмаган ҳолда! – аниқ тасвир пайдо бўлгунча ўнг линзага қаранг. Кейин иккала кўзингиз билан қаранг ва, равшанлик нормаллигига ишонч ҳосил қилиб, ўнг окуляр кўрсаткичидаги рақамларни эслаб қолинг (бирйўла эса окулярлар орасидаги масофа кўрсаткичидаги рақамларни ҳам, агар улар ушбу моделда мавжуд бўлса!). Кейинчалик фақат улар сурилиб кетмаганлигини текшириб туриш ва, фақат равшанликнинг марказий мўлжалидан фойдаланган ҳолда, кузатинг.

Кўп қиммат моделларда окулярларнинг ўзи ҳаракатсиз, ва уларни созлаш учун дурбин марказидаги икки қисмдан иборат равшанлик ростловчисини бўшатиш (“чик” этган товуш эшитилгунча бир оз чўзиш)

керак. Сўнг чап ва ўнг кўзларингиз учун ўша процедурани такрорланг – аввал, бир вақтнинг ўзида равшанлик ростловчисининг унга тегишли қисмини созлаган холда, чап линзага қаранг, кейин эса ростлагичнинг иккинчи ярмини айлангириб, ўша предметга ўнг линзани тўғриланг.

Сўнг иккала кўзингиз билан қаранг ва, тасвирнинг умумий равшанлиги яхшилигига ишонч хосил қилиб, ростлагич қанотларини орқага маҳкамланг (бирга сиқинг). Кейинчалик ростлагични яхлитлигича айлангиринг ва кузатинг!

Зарур бўлса дурбинни созлашда бир неча бор машқ қилиб кўринг.

Кўп дурбинлар тасма билан бирга сотилади. Вақт ўтиши билан дурбиндан тез-тез фойдаланганда тасма эскиради ва уни алмаштиришга тўғри келади. Тасма танлаш, дурбин танлаш каби, ҳамманинг ўз дидига хос. Капрон тасмалар энг чидамли ҳисобланади, кимдир эса анъанавий чарм тасмаларни афзал кўради. Тасма узунлигини дурбин таҳминан кўкрак даражасида турадиган қилиб тўғрилаб қўйган яхши.

Дурбиннинг қўшимча аксессуарларидан бири бу окулярлар учун ёмғирдан тўсадиган қопқоқ. Бу қопқоқчалар линзаларга маҳкамланади, уларни ёпиб, шу билан ифлосланиш ва шикастланишдан сақлайди. Кузатиш вақтида қопқоқлар сизга халақит бермаслиги учун дурбин тасмасининг четига улар учун қўшимча чарм тасма тикиб қўйиш мумкин. Шуни билингки, тасма жуда калта бўлса, қопқоқлар бурнингиз устига тушиб халақит бериши мумкин. Олинган каучук ва пластикдан тайёрланган қопқоқлардан фойдаланишда юзага келадиган муаммолардан бири дурбинни ғилофига жойлаётганда улар халақит бериши мумкинлиги.

Айрим бедвочерлар кўзойнак тақади ва дурбинга улардан қарайди. Бундай инсонлар учун кўп дурбинларда махсус окулярлар кўзда тутилган. Гап шундаки, меъёрда окуляр линзалари чуқур жойлашган бўлиб, туртиб чиққан чеккалари кўз ва линза орасидаги доимий оптимал масофани таъминлайди – у таҳминан кўз ва кўзойнак линзалари орасидаги масофага мос. Махсус окулярларда бу туртиб чиққан қисми сурилувчан ва тахланиши мумкин, унда кўзойнак деярли линзаларга тақалади ва уларни ечмаса ҳам бўлади.

Бундай функция асосан каучук қопламли дурбинларда мавжуд. Бундай имконият бўлмаган холда, бедвочер кўзойнагини ечишига

тўғри келади. Бу вақт олади ва кўпинча қуш кўздан йўқолишига сабаб бўлади.

Йўлда олиб юрган вақтдан ташқари ҳеч қачон дурбинни ғилофида ушламасликка ҳаракат қилинг! Аҳир энг қизиқ қушлар айнан дурбинингиз бўлмаганда ёки уни ғилофидан чиқараётганингизда учиб кетади. Дурбинни ҳар доим қўл остида ушланг ва сиз ҳеч нарсани ўтказиб юбормайсиз!

Имкон қадар, дурбин учун яхши тиргак яратинг, масалан, тиззангизни кўкрагингизга тақаб, чўккалаб ўтиринг ва тирсагингиз билан тиззангизга тиранинг ёки тош ё дарахт танасига суянинг. Шундай қилиб сиз тебранишларнинг олдини оласиз.

Учиб кетаётган қушни дарҳол мўлжалга олиб, уни ҳаракатда кузата олмасангиз хафа бўлманг. Дурбиндан бирйўла ҳамма қушларни яхшилаб кўришга ҳаракат қилманг. Барчаси вақт ва тажриба билан келади. Сабрли бўлинг.

Доим тайёр бўлиб туринг. Атрофдаги ҳар бир ҳаракатни кузатинг. Атрофингиздаги ҳамма нарсани дурбин ёрдамида кузатинг: дарахтларни, осмонни, сув ҳавзаларини. Қушларнинг кўп ҳар хил турларини кўришингизга ишонинг.

Қушлар аниқлагичи

Сизга унча таниш бўлмаган қушни фақат ўз кўзингиз билан кўриб, яхшилаб кузатиб, унинг аниқлагичдаги тасвири ва таърифи билан солиштирибгина ҳеч шубҳасиз аниқлаш ва эслаб қолишингиз мумкин. Ва, ҳар хил турларни ажратиб турадиган белгиларини солиштирган ҳолда, бир неча бор эътибор билан кўриб чиққандан сўнг, сиз бирмунча ишонарли даражада бу турни аниқлай оласиз. Агар тур сиз учун мутлақо янги бўлса, аниқлагичсиз ишингиз битмайди.

Қуш аниқлагичи бир-бирига жуда ўхшаш қушларнинг турини аниқлашда қийинчилик туғилганда ҳам бедвочерга зарур. Одатда аниқлагич бетларида тур ҳақида кўшимча маълумот ҳам топиш мумкин – масалан унинг яшаш жойи, феъл-атвори, овози, уя қуриш жойи ва ҳ.к. Аниқлагичдан фойдаланиш бўйича батафсил маслаҳатлар одатда ҳар доим унинг кириш қисмида келтирилади.

Ҳеч бўлмаганда уйда бир нечта аниқлагич бўлгани яхши. Саёҳатда одатда биттасидан фойдаланилади, бироқ унга кўра қушни ишонч билан аниқлаб бўлмаса, тур тасвири ва таърифини иккинчисидан ҳам, учинчисидан ҳам кўриш мумкин. Уларда матнлар ҳам, тасвирлар ҳам, географик қоплам ҳам турлича. Китоб авторлари овози ва рангининг ҳар хил деталларига, умуман, бир неча манбадан олинган мажмуи натижада кутилган ва ишончлироқ натижа бериши мумкин бўлган ҳар хил аниқловчи белгиларига эътибор бериши мумкин.

Дала кундалиги

Дала кундалиги дурбин ёки аниқлагич каби зарур буюм ҳисобланади. Ҳақиқий бедвочерга дала кундалиги биринчи навбатда зарур. Кузатув олиб боришнинг биринчи кунларидан бошлаб хотира учун ёзувлар олиб бориш бедвочер ишининг ажралмас қисми ва яхши одат бўлиши керак. Дала кундалиги ҳар доим ёнингизда бўлиши керак. У кичикроқ бўлгани ҳамда сифатли материалдан тайёрланган бўлгани маъқулроқ. Жилди фақат елимланган бўлмай, балки тикилган ёки бириктирилган бўлиши зарур.

Дала кундалигига бедвочер учраган қуш турлари тўғрисидаги маълумотларни ёзиши, уларнинг таърифини тузиши, саёҳатдаги ўз таассуротларини ёзиб бориши мумкин ва ҳ.к. Бу маълумотларни кейинчалик карточкаларга ёзиб олиш, компьютер базаларига киритиш, кейинги кузатувлар учун, бошқа бедвочерлар билан маълумот ҳамда тажриба алмашиш учун, энг қизиқарлиларидан эса – ҳисоботлар босиб чиқариш, махсус нашрларга хабар ва мақолалар тайёрлаш ва ҳ.к. учун фойдаланиш мумкин. Маълумотлардан фойдаланиш мумкин бўлиши учун улар маълум талабларга жавоб бериши керак.

Дала кундалигида биринчи навбатда албатта кузатув санаси, жойи, вақти ва иштирокчилари, шунингдек саёҳат вақтидаги об-ҳаво (ҳарорат, шамол, булутлилик, ёғингарчиликлар) тўғрисида маълумотлар бўлиши керак. Шунингдек бедвочер кундалик дафтарга унга учраган қушлар, уларнинг тури ва сони ҳақидаги маълумотларни киритиши керак. Бирон-бир турни аниқлашда қийинчилик туғилса, кундалик дафтарга унинг таърифини, асосий белгиларини ёзиб қўйиш керак. Бу ёзувларнинг барчаси қуш турларини батафсилроқ ўрганиш ҳамда уларни тўғри аниқлаш учун зарур. Умуман, ёзувлар ҳажми сизнинг вазифа, истак ва тайёргарлигингизга боғлиқ.

Кузатув жойини қандай кўрсатиш керак? Биринчи навбатда, бирон жойга – ўрмон, қўл ва ҳ.к., сўнг эса харитада олдиндан кўрсатилган объектга боғлаш керак. Масалан – «Олмазор қишлоғидан жануби-ғарбга 5 км да, Қорасув дарёсининг ёқасида, Тўдақўл сув омборидан шимолга 15 км да» ва ҳ.зо. Агар сизда GPS (координатларни аниқлаш учун асбоб) бўлса, координат нуқталарини ҳам кўрсатинг. Бироқ, шуни назарда тутингки, жойнинг сўз билан таърифланиши бари бир шарт, чунки, биринчидан, координатларни хато билан ёзиш мумкин, иккинчидан эса, кейин кузатувчининг ўзига бўлган жойини харитадаги нуқталарни қидириб, иккинчи марта таърифини ёзгандан кўра ёзувларни ўқиб чиқиш осонроқ.

Кундалик дафтарга нима билан ёзиш керак? Энг қулайи – оддий юмшоқ ва ингичка ёзадиган шарикли ручка. Биринчидан, запас ручка

(улар йўқолиш хусусиятига эга), иккинчидан эса, ва бу жуда муҳим, қора қалам (қаттиқлигига кўра ТМ ёки НВ яхшироқ) эсингиздан чиқмасин. Қора қалам билан, агар керак бўлса, хомаки расмлар чизиш қулайроқ, ва у ҳеч қачон ишдан чиқмайди! Ручка ҳар доим музлаб қолиши, чанг бўлган ёки ифлосланган қоғозда ёзмай қолиши мумкин ва ҳ.к. Агар қалам билан ёзишга тўғри келса – варақнинг фақат бир томонига ёзинг, акс холда матн суркалиб кетади.

Кўпчилик бедвочерлар учун кундалик дафтар олиб бориш сермашаққат жараён бўлиб туюлишига қарамасдан, дала кундалигига маълумот ёзишни одат қилиш бедвочерга тезроқ ўрганишга ҳамда ўзининг яхши маълумотлар базасини яратишга ёрдам беради.

Кўриш трубаси

Кўриш трубасидан қандай фойдаланиш керак? Ўз кузатишларида дурбиндан фойдаланишга ўрганганлар учун кўриш трубасидан фойдаланиш (бошқачасига уни телескоп дейишади) мураккаброқ бўлиб туюлиши мумкин. Қандай бўлмасин, бир марта кўриш трубасидан фойдаланиб, сиз бошқа усиз юра олмайсиз, бепоён сув ҳавзаларида эса унга тенги топилмайди. Бироқ кўриш трубаси ҳеч қачон дурбин ўрнини боса олмайди.

Трубаларда окулярлар йўналиши тўғри (тубанинг бўйлама ўқи билан мос тушадиган) ёки 45% бурчак остида бўлади. Қандай труба танлаш керак? Қуйидагиларни назарда тутган холда, ўзингиз ҳал қилинг. «Тўғри» окулярдан горизонтал ёки бироз қия йўналишда қараш қулай, бунинг учун бошни энгаштириш керак эмас, сиз тўғри олдингизга қарайсиз, объектни осонроқ топасиз. Агар окуляр юқорига бурчак остида йўналтирилган бўлса, сиз бемалол юқорига, осмонга қарашингиз мумкин, тўғри окулярда эса бу қийинроқ; ҳамда бундай окуляри труба учун штативни камроқ кўтариш керак; бироқ бошида объектларни топиш бироз қийинроқ бўлиши мумкин. Умуман, бу ҳар кимнинг дидига боғлиқ, бироқ агар сиз тоғларда тез-тез бўлсангиз ёки осмонда парвоз қиладиган йиртқич қушлар билан қизиқсангиз – бурчакли окуляр шубҳасиз афзалроқ. Ва, албатта, катталаштириши

ўзгарадиган окуляр анча қулай.Энг кўп учрайдиган комбинациялар – 20-40 баравар ва 20-60 баравар.

Кўриш трубасидан фойдаланганда доим штатив (учоёқ) ишлатишга ҳаракат қилинг. Бу тебранишларнинг олдини олади ва кўриш трубасига барқарорлик беради. Трубани доим штатив билан бирга сотиб олинг – штативсиз унинг фойдаланилиши чекланган. Ёмон лиқиллаб қолган штативли жуда яхши труба ҳам фойдаланиш учун деярли яроқсиз.

Кўриш трубасидан фойдаланганда энг аввало штатив бедвочер бўйига мослаштирилишига эътибор қаратиш лозим. Агар окулярга қараш учун жуда паст эгилишингизга ёки оёқ учида туришингизга тўғри келса, бу ноқулай бўлиб, тез чарчашингизга сабаб бўлади ва кузатиш сифатини пасайтиради. Гоҳида гуруҳ бўлиб кузатишда буни бартараф этиб бўлмайди, чунки кўриш трубасидан бирйўла бир нечта бедвочер фойдаланганда, штатив уларнинг энг паст бўйлигига мослаштирилади.

Кўриш трубасидан кузатаётганда иккинчи (бўш) кўзингизни қисмасликка ҳаракат қилинг, шунда сиз камроқ чарчайсиз. Агар жуда ёруғ нур тушса, кўлингиздан окуляр учун соябон сифатида фойдаланинг.

Кўриш трубасини қушга тўғрилашдан аввал дурбинсиз кўз билан олдин унинг ёнида турган бирон-бир предметни мўлжалга олинг. Кўпчилик кўриш трубаларида чапда ёки юқорида керакли йўналишда мўлжалга олувчи, милтиқ прицелига ўхшаш ёрдамчи шкала бор. Агар трубадаги катталиштиришни ўзгартиришни иложи бўлса, қидириш вақтида аввал кўриш майдонини кенгайтириш учун уни минимал қилиш, сўнг эса имкон қадар ва исталганча тасвирни катталаштириш мумкин.

Умуман, труба ҳам, дурбин каби, ўзингизники бўлгани яхши, чунки унга ҳам ўрганиб қоласиз ва керакли объектларни жуда тез топа бошлайсиз.

Совуқ туманли ҳавода кўриш трубаси билан айрим муаммолар туғилиши мумкин. Кўриш трубаси линзалари терламаслигига эътибор бериб тулинг, акс холда энг керакли вақтда сиз ундан фойдалана олмайсиз.

Кичик ва жуда тез ҳаракат қиладиган қушларни кузатганда дурбиндан кўриш трубасига ўтганда тез ҳаракат қилиш кераклигига эътибор беринг. Вақтингиз жуда кам бўлганлиги туфайли аввал дурбиндан фойдаланинг.

Кўриш трубасини ўрнатиш ортиқча вақт олмаслиги учун бирор нарса кўришни мўлжаллаётган жойингизда уни олдиндан штативга бириктиринг ва шундай холатда кўтариб юринг. Бироқ зарурат бўлмаганда труба ва штативни алоҳида олиб юргангиз маъқул, чунки штатив бириктирилган трубани узоқ вақт транспортда олиб юрганда труба маҳкамланадиган платформа синиб қолиши мумкин.

Штатив оёқлари аниқ ва маҳкам қайд қилинган, қаттиқ ерга тиралган ёки билқиллоқ ерга бироз чўктирилган бўлишига эътибор беринг. Акс холда кўриш трубаши ағдарилиб туриши мумкин ёки кузатиш вақтида штатив оёқлари сирғаниб кетиши мумкин. Трубани штативда қаровсиз қолдирманг – у ағдарилиб кетиши мумкин, масалан, қаттиқ шамолдан. Ёмғирли ҳавода ёки кўриш трубашидан фойдаланмаган вақтингизда уни ва окулярларни ғилофларида сақлашга ҳаракат қилинг.

Кўриш трубашидан штативда фойдаланиш қушларни узоқ вақт кузатиш учун энг яхши усул. Бу сизга маълум бўлган қушни яхшилаб кузатишга ёрдам берибгина қолмай, балки қушларни бошқа бедвочерларга ҳам кўрсатишга имкон беради.

Қушларнинг овози ҳамда тасвири ёзилган CD-дисклар

Сиз энди қуш аниқлагичи билан танишсиз ва дурбиндан зўр фойдалана оласиз деб фараз қилайлик. Ҳеч иккиланмасдан ўзингизни мукамал бедвочер деб ҳисоблаш учун яна қандай кўникмаларга эга бўлишингиз керак?

Баъзида қушларни сайраши ва овозидан ҳам турларини аниқлаш мумкин. Масалан айрим турлар – пеночкалар – учун аниқлашнинг бу усулидан фойдаланиш, ташқи кўринишга қараб аниқлашдан осон ва ишончлироқдир. Қушлар кўп бўладиган ва уларни кўриш қийин бўлган, ҳар бири ўзгача сайрайдиган ўрмонларда, овозлар бўйича аниқлаш айниқса муҳим, бироқ жуда мураккаб ҳам. Албатта, сиз ҳар бир қушни кўриб, аниқлаб, унинг овозини эслаб қолишга ҳаракат қиласиз. Овозни кундалик дафтарда куйининг тузилиши, товуш кўтарилиши ва пасайишини кўрсатган холда, таърифлаган яхши. Овозларни тезроқ ва муваффақиятлироқ ўзлаштириб, эслаб қолиш учун эса қушлар овози ёзилган CD-дисклар катта ёрдам бериши мумкин. Қушлар овозининг электрон вариантыни Интернетда топиш ёки бедвочерлар ташкилотидан олиш мумкин.

Қушлар овозини ўрганиш учун фақат битта CD етарли эмас, бу фақат ёрдамчи материаллигини ёдингизда тутинг. Олинган билимларни ҳар сафар амалиётда мустаҳкамлаш зарур. Қушлар овози ёзилган кўп CD Европада ёзилган. Маълумки, сайроқи қушларнинг кўп турларида сайрашнинг кучли географик ўзгарувчанлиги мавжуд, шунинг учун сизнинг худудингиздаги қушлар овози ҳар доим ҳам CD ёзувлари билан бир хил бўлмаслиги мумкин.

Қушларни аниқлашда, айниқса кўриш қутилаётган турлар тўплами бўлган сиз учун янги худудга боришга тайёргарлик кўрилганда ҳам қушлар ташқи кўринишининг фотосуратлари ҳамда таърифи бўлган CD ва видео жуда фойдали бўлади.

Кийим

Спорт ёки хобби каби, бедвочерлар фаолиятида зарур анжом ва кийим кўзда тутилади ҳамда талаб қилинади. Қушларни кузатиш вақтида кийимдаги ҳар қандай қулайсизлик сизни асосий мақсаддан чалғитиши мумкин. Кийим рангини танлаш ҳам жуда муҳим, чунки кийим кўрқитиб юборадиган ёки яшириб турадиган бўлиши шунга боғлиқ.

Камуфляж. Қушларнинг кўриш қобилияти жуда яхши. Агар сиз қушни кўраётган бўлсангиз, у ҳам сизни кўриш эҳтимоли катта. Қушлар ранглари ҳам ажрата олади. Шунинг учун кузатиш вақтида кўзга ташланмайдиган, табиийга яқинроқ рангдаги кийим кийган маъқул. Шунда сиз унча кўринмайсиз ва қушлар эътиборини тортмайсиз.

Бир нуқтадан бирмунча давомли кузатишлар олиб бориш учун атрофингизга қаранг ва қушларни безовта қилмасдан уларни кузатиш мумкин бўлган биронта хилват жой топинг. Кўпчилик табиатшунослар ва суратчи-анималистлар яширин-палаткадан (палатка-скрадка) фойдаланади (энг қулайи енгил, кўчмалари) ёки шох ва ўтлардан чайла қуради. Қолаверса, сўнгги холда ландшафтга мослашган, олабула қилиб бўялган, зарур бўлганда шохлар ва ҳ.к. билан қўшимча пана қилинган паст палатка ҳам қулай. Бундай пана жойларда кузатув олиб бориб, қушларни мутлақо безовта қилмаган холда уларни табиий муҳитда фото ва видеосъёмка қилиб, бир неча кунгача яшаш мумкин. Айтгандай, худудга мос ранглардаги оддий ҳарбий маскхалат жуда яхши натижалар беради. Бироқ буларнинг барчаси махсус кузатув ҳамда съёмкалар учун керак; агар сиз оддий саёҳат қилаётган бўлсангиз ёки қушлар сонини ҳисобга олаётган бўлсангиз – оддий кўзга ташланмайдиган кийимда бўлсангиз ҳам бўлади.

Кузатиш вақтида атроф муҳит шароитига мос кийим кийиш жуда муҳим.

Кийим қуйидагича бўлиши керак:

- иссиқ
- енгил
- ихчам
- ҳаво ўтказадиган
- ҳаракатни қийинлаштирмайдиган
- осон ечиладиган
- кўзга ташланмайдиган
- сув ўтказмайдиган
- тез қурийдиган

«Дала» кийими учун анъанавий материаллар – пахта, синтетика, жун. Пахтадан тикилган кийим «нафас олади» ва шинам, у иссиқ

ҳавода жуда қулай. Унинг камчилиги шундаки, у узоқ вақт қуриydi, шунинг учун совуқ нам ҳавода синтетика ёки жун афзалроқ. Жун – ҳам анъанавий табиий материал; жунли кийим ҳўл бўлганда ҳам ўз хусусиятларини йўқотмайди ва қисман иссиқни сақлаб қолади. Жун пахтага қараганда камроқ намлик кўтаради, у тез ҳўл бўлмайди ва секин қуриydi. Ҳозир пахта каби, жуда яхши замонавий «нафас оладиган» синтетик материаллар мавжуд, улар энгил, иссиқ, тез қурийдиган. Шунинг учун синтетика кўпроқ ишлатилмоқда. Умуман, саёҳат учун кийимни спорт ёки овчилик дўконларидан излаган яхши. Бироқ, ифлос қилишдан қўрқмайдиган оддий кенг шим ва куртка ҳам кийсангиз бўлади. Муҳими – қулайлик!

Бедвочер экипировкаси принципи – бу КАРАМ ПРИНЦИПИ – бир нечта свитер ҳамда энгил куртка, битта кўйлак ва шубадан яхшироқ. Умуман, устингизда қанча кўп кийим бўлса, шунча яхши Бу ҳароратни осон тўғрилашга имкон беради – сиз исиб кетмайсиз ва совқотиб ҳам қолмайсиз. Айниқса бу об-ҳаво баъзида санокли дақиқаларда ўзгарадиган баланд тоғларда муҳим.

Бош ва бўйин – бу инсон танасининг энг юқори иссиқлик ажратиб чиқарадиган қисмларидир. Шунинг учун қишда иссиқ шарф ва шапка кийиш ниҳоятда зарур. Бу оёғингизга ҳам тегишли – оёғингиз қанча иссиқ ва ҳар жиҳатдан қулай бўлса, соғлигингиз учун шунча хавфсиздир.

Узоқ вақт давом этадиган сафарларда узун ва ҳаво ўтказадиган пайпоқ кийиш зарур, ёнингизда камида бир жуфт запас пайпоқ бўлгани маъқул. Шунингдек йилнинг иссиқ вақтида баъзи эҳтиёт чораларига риоя қилиш зарур. Соябонли ёки кенг ҳошияли бош кийимини кийган маъқул. Кўзни ҳимоя қилиш учун қуёш нуридан сақлайдиган кўзойнак тақиш мумкин; баланд тоғда, очиқ ҳавзалар ёнида қуёшли кунларда ёки қишда кўзойнак жуда зарурдир. Бўйин ҳимояси учун – энгил рўмол; офтобда куйишнинг олдини олиш учун (айниқса шаҳарликларга...) дастлаб қўл, тирноқ ва юзга офтобда қорайишдан ҳимояловчи крем суртиш маъқул.

Қулай оёқ кийими танлаш бедвочер учун жуда муҳим ҳисобланади. Тупроқ қанчалик қаттиқ бўлса, оёқ кийимингизнинг тагчарми шунчалик дағал бўлиши керак. **Оёқ кийими** қуйидагича бўлиши керак:

- ўлчам бўйича
- тагчарми қуйма, йўғон ва чивиқли
- унда оёқ мустаҳкам бўлиши учун, тўпидан баланд (айниқса тошлоқ ерда)
- баланд ботинкада тилчасининг четлари унинг корпусига бириктирилган
- ортопедик патакли.

Рюкзак-сумка бедвочер учун муҳим аксессуар. Бу кийим, копкўрпа, идиш-товоқ ва озиқ-овқатларни олиб кетаётган рюкзагингиз эмас, балки экскурсиялар учун мўлжалланган кичкина рюкзак. Бироқ, у барибир, ичига куртка (ёки эҳтиётдан олинган плаш), таърифнома, термос, бир нечта бутерброд ва бошқа керакли майда-чуйдалар сиғадиган катталиқда бўлиши керак. Бу, қўллари деярли ҳар доим банд бўлган бедвочер учун жуда муҳимдир. Рюкзак сув ўтказмайдиган ва пишиқ материалдан бўлиб, албатта иккита тасмали бўлиши керак (спорт сумкаларидан фарқли равишда); чўнтаги қанча кўп бўлса, шунча яхши. Агар сиз нисбатан узоқ сафарга чиқаётиб, ўзингиз билан кўп нарса олсангиз – катта рюкзак ёки жамадон ҳам олинг, бироқ, кичик «маршрут» рюкзагисиз барибир бўлмайди.

КУЗАТИШ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА ҚУШЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Айнан улар туфайли қушлар ўзига эътиборни тортадиган шу хусусиятлари – уларнинг кўп сонлилиги, ҳаракатчанлиги, кўзга ташланиши ва турли товуш чиқара олиши – қушларни ўрганиш объекти сифатида, кўпроқ яширин ҳаёт кечирадиган, амфибиялар, судралиб юривчилар ва сут эмизувчилардан фарқлайди. Саёҳатларда одатда қушлар биринчи бўлиб кўзга ташланади, уларнинг кичириқ ва сайрашлари узоқдан эшитилади. Қушларнинг ҳаракатчанлиги, бир тарафдан уларни билинарли қилади, бироқ, иккинчи тарафдан уларни узоқ кузатишга тўсқинлик қилади ва кузатувчини эпчиллик намойиш этишга мажбурлайди. Катта ёшдаги қушлар ўзини озгина, бор-йўғи бир неча дақиқа, учганда эса бундан ҳам кам вақт кўришга имкон беради. Қисқа вақт ичида, ҳақиқатдан ҳам, қушни кўз билан топиш, уни ташқи кўринишини яхшилаб кўриш, тури, ёши ва жинсини аниқлаш ва феъл-атворининг хусусиятларини белгилаб олиш қийин. Бунинг устига қушлар жуда эҳтиёткор бўлиб, яқинига йўлатмайди. Хатто масофадан ўзини яхшилаб кўриб олишга ҳар доим ҳам имкон бермайди. Одатда улар одам борлигини сезмаганда, уларни яхшилаб кўриб олиш мумкин. Бунинг учун, сайрда иложи борича кўпроқ кўриш ва эшитиш учун, биринчи навбатда ўзингиз камроқ кўришиб овоз чиқармаслигингиз керак. Гуруҳ сайрларида сукунат сақлаш анча мураккаб, бироқ бу жуда зарур. У ёки бу жойда қушнинг борлиги тўғрисида кўпинча унинг, фақат сайраш деб қабул қилиб бўлмайдиган, овозидан муҳокама қилишга тўғри келади. Қушларда ҳатто бир бирини кўрмай туриб, ўзаро сўзлашадиган кўп турли товушлари бор. Қушнинг овози – унинг ҳолатининг кўзгуси. Бирорта сигнал бера туриб, қуш мос равишда ўз турининг бошқа зотларини ё кўзғатади, ё тинчлантиради, ва бу билан,

ўзининг вазияти тўғрисида хабар беради. Бу “қушлар тили” – сигналлар тили. Чумчуқларда, масалан, ўртача 20-25тагача сигнал бор, шунинг учун, сиз ҳамма вақт сизга янги бўлган товушларни эшитасиз.

Агар кўп қушлар патининг ранги жинси, ёши ва мавсумга кўра турли бўлишини ҳисобга олсак, табиатда қушларни ишончли аниқлаш учун, юқори малака зарурлиги маълум бўлади. Буни ҳар доим, ҳатто қушни яқин масофадан кўриш имконияти бўлганда ҳам, уддалаб бўлмайди. Гап шундаки, табиий шароитларда қуш патининг рангини ажратиш қийин, айниқса сояда ёки офтобга қарши ўтирган қушга қараганда. Бунинг устига, кўп яқин турларнинг пати, катталиги ва танасининг умумий шакли, масалан, пеночка, мойқут ва тўқайчумчуқларда жуда ўхшаш бўлади.

Тўрғайлар – унча катта бўлмаган ва пати ўз муҳитидан ажратиб бўлмайдиган тусли, жуда кўримсиз қушчалар.

Ҳаракатсиз тўрғайни ўт орасида кўриб қолиш қийин. Бироқ, бу оққанотли тўрғай парвоз қилса, уни қанотларидаги кенг оқ чизикларидан аниқлаш осон.

КУЗАТИШ ВАҚТИДА ЎЗИНИ ҚАНДАЙ ТУТИШ КЕРАК?

Ўзингизни шундай тутинги, биринчидан, қушлар безовта бўлмасин, атроф муҳит бузилмасин ва, иккинчидан, кузатиш энг яхши тарзда ўтказилсин.

Қушлар ва табиатни авайлаш

Бедвочернинг 12 принципи:

1. Биринчи навбатда қушларни авайлаш.
2. ИВА ва қушларнинг яшаш жойларини асраш.
3. Қушлар учун хавф ва стресс ҳолатларнинг олдини олиш.
4. Қушларнинг ини ва ялпи тунаш жойларидан узоқроқда туриш ва бу жойларга киришдан бошқа бедвочерларни огоҳлантириш.
5. Фотосъёмкалар ўтказганда камуфляж ва пана жойлардан фойдаланиш.
6. Ноёб ва йўқолиш арафасида турган қушларнинг кўпайиш жойлари топилган ҳолларда, буни барчага ошкор қилмай, мутахассис-орнитологлар ёки ҳайвонот оламини муҳофаза қилиш органларига хабар қилиш.
7. Атроф муҳитга зарар етказмаслик учун, мавжуд бўлган йўл ва сўқмоқлардан фойдаланиш.
8. Ҳайвон ва ўсимликларга зарар етказмаслик, шу жумладан гул термаслик ва ҳашаротларни коллекция учун тутмаслик.
9. Гуруҳ кузатувларида шовқин қилмаслик, бошқа кузатувчиларга ҳалақит бермаслик.
10. Энди бошлаётган бедвочерлар билан билим ва тажриба ўртоқлашиш.
11. Дала кундалигини тутиш ва кузатишда олинган маълумотларни қушларни муҳофаза қилиш мақсадида, тегишли одам ва ташкилотларга топшириш.
12. Заруриятдан келиб чиққан ҳолда, 12 принципга риоя қилмаётган бедвочерларга уларни эслатиб туриш.

БЕДВОЧЕР САНЪАТИ

Ўзини табиий тутаётган қушларнинг иложи борича кўпроғини кўриш учун, риоя қилиш зарур бўлган бир нечта қоидаларни келтирамиз.

Суҳбат. Қушларни кузатаётганда иложи борича шовқин қилманг; шундай қилиб, сиз бошқа нарсаларга чалғимасдан жараённинг ўзига бутунлай бериласиз ва қушларга ҳам озор бермайсиз. Маълумки, қушларни идеал даражада кузатиш сафарга ёлғиз ўзингиз ёки битта шерик билан чиққанингизда ўтказилади. Бедвочерлар гуруҳи қанча кичик бўлса, улар шунча камроқ суҳбатлашадилар ва мос равишда диққатлироқ бўладилар.

Қушларга яқинлашиш. Қушларга яқинлашаётганда кўпол ҳаракат қилманг ва жуда яқин борманг. Акс ҳолда қушлар безовталанади ва учиб кетади. Очиқ жойда турманг. Агар сиз яхши кўринсангиз ва юриб кетаётган бўлсангиз кескин тўхтаманг. Тўғри қушга қараб борманг, қия ёй бўйича юргандек, масофани қисқартириб, уни айланиб ўтинг.

Транспортдан кузатиш. Агарда машинадан қушни кўриб қолсангиз, аввал секин тўхтанг ва қушни ойнадан кузатинг. Машинадан дарҳол сакраб тушиш керак эмас. Машинадан чиқишдан олдин дурбин ёки кузатиш трубасини тайёрлаб олинг.

Қушлардек ўйланг. Ўзингизни қушларнинг ўрнига қўйинг, уларнинг ўрнида бўлганингизда, ҳозир қаерда бўлишингизни тасаввур қилишга ҳаракат қилинг. Ўзингизни ёмғирли, совуқ ҳаводаги қушдек тасаввур

қилинг. Қаерда бўлиб қолишни хоҳлардингиз? Ўйлаб кўринг ва атрофингизга қаранг. Шубҳасиз, қуруқ, иссиқ ва пана жойда.

Яшаш жойи. Сиз бўладиган ҳудудларда иложи борича кўпроқ қушлар яшайдиган жойларни кўздан кечиришга ҳаракат қилинг. Турли яшаш жойларда ўзига хос бўлган яшовчилари бўлади. Қоя ва жарларда, туташган текисликка нисбатан, қушларнинг кўп турларини учратишингиз мумкин, масалан, сой ва дарахтлар гуруҳи эса, яна бир нечта тур қўшишини эсда тутинг. Қанча кўп жойни бориб кўрсангиз, шунча кўп турларни учратасиз.

Ёруғлик йўналиши. Қуёш ёруғлигини ўзингизнинг фойдангизга ишлатинг; қушларга ёруғлик орқангиздан тушаётганда яқинлашинг. Кузатиш вақтида, ҳар доим ёруғлик йўналишини кузатишга ҳаракат қилинг. Бу айниқса сув қушларини кузатаётганингизда муҳим, чунки қарама-қарши ёритишда сизга фақат қушнинг шарпасигина кўринади.

Дала кундалигидан ва қушлар таърифномасидан фойдаланиш. Кўрганларингизнинг барчаси дала кундалигида қайд этилиши керак. Катталиги, ранги, ўзига хос деталлари, ҳаракатланиш ва товуш услублари, жойнинг характерини таърифлаш билан, аниқлашда қийинчилик туғдирган қушлар турларининг расмини чизиб олиш керак. Буларсиз кейинчалик тур номини аниқлаш имкони бўлмайди. Ёзиб олгандан кейин аниқлагич, қўшимча расм, интернет-сайт маълумотлари, бедвочер-дўстларингиз ва профессионал орнитологларнинг маслаҳатларидан фойдаланишга яна бир бор ҳаракат қилинг.

Китоблар билан ишлаганда, сиз кўрган қушларнинг оиласи, уларнинг яшаш тарзи, ин қўйиш жойлари ва ҳ.к. билан танишишга ҳаракат қилинг. Бу сизга кейинги кузатишларингизда ердам беради.

Тайерланган кузатиш. Бедвочернинг олтин қоидаси – кузатиш тайёрланган ва яхши ташкиллаштирилган бўлиши керак.

Интуиция

Ҳақиқий бедвочер ўзини деярли ҳамма жойда кўрсатади. У қаерда бўлмасин, дўстлари билан далада сайрдами, шаҳардами, қушларга ҳамма ерда кўзи тушади, уларни кузатади, феъл-атворини ўрганади, улар тўғрисида дўстларига ҳикоя қилади, таассуротлари билан ўртоқлашади. “Профессионал” бедвочер учун қушларни кузатиш фақат хобби эмас. У бу ишга шунчалик берилганки, деярли қийналмасдан у ёки бу қушни аниқлай олади. Гўё унда бу ишида ёрдам берадиган, бчи ҳиссиёт ишлаб чиқилган. Мана шундай даражага етиб олсангиз, ўзингизни яхши бедвочер деб ҳисоблашингиз мумкин.

Энди эса энг асосий қоидалардан бири – **шубҳаланинг!!!** Ҳеч қачон, ҳатто қийин ва ўхшаш турларни аниқлаганда ҳам

шубҳаланмайдиган бедвочер – ёмон бедвочердир. Бирорта профессионал орнитолог ҳар қандай учратган қушини 100% ишонч билан аниқлай олмайди, ва бирорта профессионал яна бир бор таърифномага кўз ташлашдан бош тортмайди. Профессионаллик белгиси – шубҳаларнинг бутунлай йўқлиги эмас, балки натижаларни диққат билан текшириш ва уларнинг муҳокамасига тайёр бўлиш.

Ҳиссиётларимиздан фойдаланамиз

Кўриш ва эшитиш қобилиятимиздан қанчалик моҳирона фойдалана оламиз? Атрофимизда бўлаётганларни қанчалик қабул қиламиз?

Кўриш қобилиятимизни ишлатамиз. Агар кузатиш вақтида фақат олдинга ва оёғингиз тагига қарасангиз, сиз кўп қушларни назардан қочирасиз.

Сафар вақтида доимо атрофга қараш зарур. Сизнинг эътиборингиз сиз кузатиш олиб бораётган ҳудудга боғлиқ ҳолда ўзгариши керак. Агарда сиз ўрмонда бўлсангиз, сиз кўпроқ дарахт ва буталарни кўздан кечиришингиз керак. Агар очик жой бўлса, кўпроқ осмон ва уфққа қаранг. Кўп қушларнинг парвози

деярли шовқинсизлигини унутманг. Кўп йиртқич қушларни осмонни доимий кузатиш орқали кўриш мумкин. У ёки бу ҳудудда ўзини тутиш ва кўриш қобилиятидан мос равишда фойдаланиш, сизга турларнинг кўп миқдорини кўришга ёрдам беради.

Эшитиш қобилиятимизни ишлатамиз. Қушлар овозини ҳамма ерда эшитишимиз мумкин. Барча қушларнинг овозига қулоқ солинг, қушларни сайрашидан ажратишга ҳаракат қилинг. Қушларнинг нотаниш овозларини дала кундалигингизда таърифлаб, улар тўғрисида бошқа бедвочерлар билан маслаҳатлашингиз мумкин. Қушлар овозини фарқлаш анча мураккаб. Бу ишда энг муҳими, бошидан овозларни ўрганишга интилиш ва улар бўйича қушларни аниқлашда доимо маҳоратни ошириш талаб этилади. Айтиб ўтганимиздай, уйда CD да ёзилган овозларни эшитиб боринг, уларни табиатда эшитганларингиз билан солиштиринг.

Олтинчи ҳиссиёт

Кушларни сезиш – “бедвочернинг олтинчи ҳиссиёти” – кузатувчининг профессионализмидан дарак бериб, бундан буён унинг ҳаёлида кушлар учун алоҳида махсус жой борлигини билдиради! Бедвочер ўзига “бу ерда кушлар бормикин?” деган саволни бермайди. У уларнинг бўлиши мумкин бўлган жойини беихтиёр аниқлайди ва овозларини эшитади. Айнан шундай бедвочердан қизиқ кузатишлар ва янгиликларни кутиш мумкин.

Бироқ кузатишлар сонининг камайиши мана шу олтинчи ҳиссиётнинг йўқолишига олиб келишини эсдан чиқармаслик керак. Яхши бедвочернинг кучли қуроли – кушлар билан табиатда мунтазам учрашувидир!

Кушлар ва уларнинг феъл-атворлари

Яхши бедвочер ҳар хил турдаги кушларнинг феъл-атвори ва яшаш тарзи тўғрисида етарли даражада кўп маълумотга эга бўлиши керак. Шундай қилиб, шаҳар ёки қишлоқда бўлганда, бу ер учун энг оддий кушлар – майна, ҳакка ва уй чумчуғи эканлигини биламиз. Текисликдаги сув ҳавзаларида сувторғоқ ва қашқалдоқлар кўпроқ учрайди; кўк қарға, куркунак ва бошқалар – тоғ этаги зонасининг энг кўзга кўринадиган кушларидир. Қисқасини айтганда, бу жиҳатдан пухта билимга эга бўлган бедвочер, қандай ландшафтда бўлмасин, кушларнинг қайси турларини кўриши керак ва кўриши мумкинлигини ҳар доим билади.

Бу билан бирга, кузатиш техникасининг ўзи ҳам қушлар тури ва уларнинг феъл-атвorigа боғлиқ ҳолда ўзгаради. Қушларнинг феъл-атворини қанчалик яхши тушунсангиз, кузатишларингиз шунчалик маҳсулдор бўлади.

Сиз учун янги бўлган ҳудудга бўладиган сайрларга тайёрланинг, бу регионнинг қушлари тўғрисида китоблар ўқинг, дастлабки рўйхатлар тузинг – ва ҳар бир сафарингизнинг натижаси умидингизни оқлайди!

АМАЛИЁТ ВА ХОҶИШ: ИДЕАЛ БЕДВОЧЕРНИНГ ОЛТИН ҚОИДАСИ

Экспедицияларга чиқмасдан ва қушларни табиатда кузатмасдан яхши бедвочер бўлиш мумкин эмас. Бедвочернинг мунтазам кузатув ўтказишини спортчининг машқлари билан қиёсласа бўлади. Ёмон машқнинг натижалари, яхшисиники каби ўзини куттирмайди.

Амалиётни қаерда ўтиш керак?

Амалиёт ўтишнинг икки усули бор. Биринчиси – кузатишларни фақат узоқ сафарларда мунтазам ўтказиш, ва иккинчиси – кузатишларни фақат битта маълум ҳудудда ўтказиш. Иккала усул ҳам қушларни ўрганишда сизга ёрдам беради. Бироқ, бедвочер сифатида ўсмоқчи бўлганлар учун иккинчи усул афзалроқ.

Битта ҳудудда олиб борилган кўп йиллик кузатувлар қушларнинг яшаш жойлари, уларнинг феъл-атворлари бўйича билимингизни мустаҳкамлайди.

Имкониятингиз бориша, сиз яшайдиган ҳудудда энг қизиқ, бориш осон бўлган жойни аниқланг. Кузатиш жойларига бир ойда албатта бир неча марта чиқинг – қанча кўп бўлса, шунча яхши.

Бу ҳудудда мунтазам равишда кузатишлар олиб борган сари, қушлар бўйича билимингиз кенгайиб бораётганига ишонч ҳосил қиласиз; қушлар овозини яхшироқ ажрата бошлайсиз, бу ерда яқинда пайдо бўлганларини мавжуд бўлганларидан фарқлайсиз. Энди бошлаётган бедвочерлар учун ҳудудларнинг доимий ўзгариши ва қушларнинг турли яшаш жойларига сафарга чиқишлари, қушлар овозини ўрганишда энг яхши вариант эмас.

СОҒЛИК ВА ХАВФСИЗЛИК

Сафарда бедвочер ўз соғлигини эсдан чиқармай, хавфсизлик қоидаларига эътибор бериши керак. Дала сафарларида турли хавф-хатарларни ёдда тутиш керак. Қуйида оддий, бироқ эътибор бериш зарур бўлган, жуда муҳим қоидалар келтирилган:

1. Сафарда озикланиш калорияли ва балансланган бўлиши керак. Ёнингизда доимо сув ёки бошқа суюқликнинг етарлича запаси бўлиши зарур.
2. Агарда сафарингизда тунаш назарда тutilган бўлса, бу мавзу бўйича ҳудудни ва шароитларни биладиган инсонлардан маслаҳат олинг ва сафарга тўлиқ тайёргарлик кўриб чиқинг.
3. Ёнингизда доимо пичоқ, гугурт ва индивидуал боғлаш пакети бўлиши шарт.
4. Хавфли жойларга ёлғиз борманг.
5. Ҳар эҳтимолга қарши, сизга сафарда керак бўлиб қолиши мумкин бўлган бир нечта телефон рақамларини езиб олишни ва мобил телефонингизни олишни унутманг.
6. Кимдир сизни қаердалигингиздан ва қачон уйга қайтишингиздан доимо хабардор бўлиши керак.

ҚҰШИМЧА

Дурбин сотиб олиш

Замонавий дурбинлар куйидаги устунликларга эга: сирғанишга тўсқинлик қиладиган ва зарбага қарши хусусиятларга эга бўлган каучук билан қопланган, сифатли корпус; линзаларга ёруғликни яхши ўтишига ёрдам берадиган ва линзалар терлашининг олдини оладиган қуруқ азот билан ишлов берилган; дурбинга енгиллик берадиган, деталлар аллюминий қотишмадан тайёрланган.

Яхши дурбиннинг асосий сифатлари:

1. Ёмон ёруғликда ҳам тасвирнинг етарлича равшанлиги ва кучлилиги
2. Максимал катталаштириш
3. Катта кўриш бурчаги

Дурбин сотиб олишда, унинг қайси хусусиятларига биринчи навбатда аҳамият бериш керак?

Нарх-сифат нисбати. Бу эътибор бериш зарур бўлган энг муҳим нарса. Аввало ўзингиз учун дурбин сотиб олишга қанча пул сарфлашга тайёрлигингизни аниқлаб олинг. Ўзингиз учун нархнинг юқори лимитини белгилаб олинг. Биринчи навбатда фойдаланишда дурбин қулайми, йўқми аниқлаб олинг. Қўлда ушлаш қулайми? Созлаш осонми? У енгил ва ихчамми? Катталаштириш чегараси қандай?

Дурбинда иккита рақамни кўрасиз – А х В. Дурбиндаги А рақами катталаштириш масштабни англатади, В чиқиш тешигининг диаметри. Объектив – кўздан узоқда бўлган дурбин линзалари, окуляр эса – кўзга яқин линзалар. А ҳарфи ёнидаги рақам дурбин у ёки

бу объектни қанчалик яқинлаштира олишининг нисбатини билдиради. Масалан, 8 рақами, сиздан 100 метр наридаги қушни дурбиннинг 100/8 катталаштириши ердамида 12, 5 м масофада кўра олишингизни билдиради. Карралилиги асосан қуйидагича бўлади: 6, 8, 10, 12, 15, 20, 25, 30.

В чиқиш тешигининг диаметри миллиметрда ўлчанади. Мос равишда, у қанча катта бўлса, ўтказиладиган ёруғлик шунча кўп бўлади.

Чиқиш қорачиғининг катталиги. Амалда бу окулярда пайдо бўладиган тасвирнинг диаметри. У қанчалик катта бўлса, предметларни шунча яхши ажратиш мумкин, айниқса ёмон ёруғлик шароитида. Чиқиш қорачиғининг катталигини линза диаметрини карралиликка бўлиш йўли билан аниқласа бўлади. 7x50 дурбин чиқиш қорачиғининг катталиги 7.1 мм ($50 / 7 = 7.1$)га тенг. Мос равишда, 10x21 дурбин чиқиш қорачиғининг катталиги 2.1мм. Қорачиқ диаметри, тахминан, 2мм дан 8мм гача бўлган диапазонда ўзгаради. Узоқ давом этадиган кузатишлар учун, айниқса ёмон ёруғликда, чиқиш қорачиғининг катталиги 5-7 мм бўлган дурбин керак бўлади. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, чиқиш қорачиғининг катталиги катта бўлган дурбин яхшироқ. Бу жиҳатдан 7x50 (7.1 мм) дурбинлар энг яхшиси, ихчамлиларидан эса – 7x35 ёки 8x40 (5.0 мм).

Равшанлик. А х Вдан квадрат илдиз сифатида аниқланади. Бу рақам қанча катта бўлса, ёмон ёруғликда дурбиннинг равшанлиги ва тасвирнинг ёрқинлиги шунча юқори бўлади. Ниҳоят, агарда бу икки рақам катта бўлиб, нарҳ ва оғирлик каби камчиликларни ҳисобга олмаса, яхши кузатув олиб бориш учун шунинг ўзи етарли.

Масалан: 8x40, 10x40, 10x50 – кузатиш учун энг оптимал.

Энг тарқалган савол, нима афзалроқ, 8x40 ёки 10x50ми? Бу икки дурбиннинг асосий фарқи: 10x объективлар яхши катталаштиради, бироқ равшанлик сифати, айниқса арзон моделларда, ёмонлашади. 10x объективлар қушларни кузатишни қийинлаштирамайди, бироқ улар билан дарахтлар орасида қушни тез топиш қийинроқ (бу ҳам бўлса тажрибага боғлиқ). Уларда тебраниш ҳам кўпроқ сезилади. 8x катталаштириш кичикроқ бўлсада, бу бедвочерлар орасида энг машҳур дурбиндир.

Параметрлар	8x40	10x40	10x50
Равшанлик	17,8	20	22,3
Чиқиш қорачиғининг катталиги	5	4	5
Ёруғлик кучи	25	16	25
Катталаштириш (100 м дан)	12,5 м	10 м	10 м

Штативлар бўйича қўшимча маълумот

Мини учоёқ (тренога)ни баландлик, деворларда ва автомобил устида жойлаштира бўлади. Тренога кузатиш вақтида кузатув трубасти учун идеал енгил штативдир.

Автомобил ойнасига бириктириладиган штатив, эшикнинг ўзига маҳкамланади. Бироқ у заиф, шамол эсганда ёки машиналар ўтганда тебранади.

Струбцина-қисқичли универсал штатив шох девор, тўсин ва шу кабиларга маҳкамланади. Фойдаланишда чегараланган.

Бир оёқли штатив (монопод) бундай штатив унча мустақкам бўлмаганига қарамай, у ихчам ва уни ишлатиш осон.

Дурбин ва телескопга қандай қараш керак?

Дурбин ва телескоплар учун намлик, ифлосланиш, ерга тушиш ва ўғрилар энг катта ҳавф туғдиради!

- агарда имконият туғилса, дурбинингизни турли хатарлардан асрашга ҳаракат қилинг. Дурбинни ҳеч қаерда, ҳатто автомобилнингизда ҳам қаровсиз қолдирманг. Маълумки, машина унчалик хавфсиз жой эмас!

- дурбинни ифлосланишдан асранг.

- дурбинни қуёш остида қолдирманг. Бу дурбиннинг оптик тизимининг бутунлай ишдан чиқишига олиб келиши мумкин.

- ёмғир вақтида ишлатгандан сўнг, уни яхшилаб қуритинг. Агарда дурбин барибир ҳўл бўлган бўлса, уни илиқ ва қуруқ жойга қуритишга қўйинг. Ғилофига солманг. Бутунлай қуришини кутинг.

- кийимларингизни алмаштираётиб, уларни дурбин устида қолдирманг. Сиз ёки бошқа кимса дурбинни беҳосдан пол ёки асфалтга тушириб юбориши мумкин, бу эса дурбин бузилишининг энг кўп учрайдиган сабабларидан биридир.

- дурбинингизни тушиб кетишдан асрай олмаган бўлсангиз, уни ёриқлар йўқлигига текшириб кўринг. Буни дурбин сотиб олган жойингизда текширсангиз мақсадга мувофиқ бўлади. Майда ёриқлар

фақатгина кўришни ёмонлаштириб қолмай, сизнинг кўришингизга ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

- линзаларни фақат жуда зарур бўлгандагина артинг. Артиш олдидан линзалар устида, ойнани тирнаши мумкин бўлган, қум ёки майда заррачалар йўқлигига аҳамият беринг. Энг яхшиси чанг тозалайдиган чўткача ёки оддий кичкина резина клизмадан фойдаланганингиз маъқул. Бундан сўнг объективларни объективлар учун мўлжалланган махсус қоғоз ёки юмшоқ фланел мато билан артинг.

- агарда объективлар бармоқ излари билан ифлосланган бўлса, бундай ифлосланишларни йўқотиш учун дурбин линзалари учун мўлжалланган махсус суюқлик ёки медицина спиртидан фойдаланишга ҳаракат қилинг.

- алмашинувчи окулярлари бўлган кўриш трубаларида, ортиқча чанг тушишининг олдини олиш учун, уларни тез-тез алмаштирмаганингиз маъқул.

- оптик асбобларни чанг ва ички ифлосланишлар йўқлигига тез-тез текшириб туринг. Улар намоён бўлганда, уларни тозалаш учун сервис-марказларга мурожаат қилган маъқул.

- ўзингиз дурбин ва телескопларни очманг, буни мутахассисларга қўйиб беринг.

МУНДАРИЖА:

Муқаддима	3
Анжом-аслаҳа	5
Дурбин	5
Қушлар аниқлагичи	7
Дала кундалиги	8
Кузатиш трубаси	9
Қушлар овози ва сурати ёзилган CD-дисклар	11
Кийим-бош	12
Кузатиш объектлари сифатида қушларнинг хусусиятлари	14
Кузатиш вақтида ўзини қандай тутиш керак?	16
Бедвочер санъати	17
Интуиция	18
Ўз ҳиссиётларимиздан фойдаланамиз	19
Қушлар ва уларнинг феъл-атвори	20
Амалиёт ва хоҳиш: идеал бедвочернинг олтин қоидаси	21
Соғлик ва хавфсизлик	22
Қўшимча	23
Дурбин сотиб олиш	23
Штативлар ҳақида қўшимча маълумот	25
Дурбин ва телескопга қандай қараш керак?	25

Ўрта Осиё ва Қозоғистонда Бедвочерлар клуби

Бутун дунё бўйича IBA ва АҚТХлар мониторингида ва уларни сақлашда асосан мунтазам равишда кузатишлар олиб боришда, амалий акциялар ва бошқаларда. иштирок этишда бедвочер клублари катта роль ўйнайди.

Ўрта Осиё ва Қозоғистонда бу ҳаракат эндигина шаклланмоқда. 2007 йилда Қозоғистон, Ўзбекистон ва Туркменистон олий ўқув юртларида бедвочер клублари ташкил этилди. Ҳозирги вақтда дурбинли ҳаққа бирлаштирувчи рамзи бўлган бундай клублардан 15таси мавжуд.

IBA лойиҳаси ва Ўзбекистон қушларни муҳофаза қилиш жамияти (UzSPB) томонидан М.Улуғбек номли Ўзбекистон Миллий Университетининг биология-тупроқшунослик факултетида, Самарқанд Давлат Университетининг табиий факултетида, Бухоро Давлат Университетининг биология факултетида, ҳамда Қорақалпоқ Давлат Университетининг ва Қўқон Давлат педагогика институти биология факултетларида бедвочер клублари ташкил этилди.

Ўзбекистон қушларни муҳофаза қилиш жамияти клубларни керакли жиҳозлар (палатка, қопқўрпа, дурбин, кўриш труба, GPS, қушларнинг таърифномаси ва бошқа замонавий адабиётлар) билан таъминлайди ва биолог-талабалар учун тренинг, лагер ва конференциялар ўтказиши. Клублар уларнинг фаолиятини йўналтирадиган UzSPBнинг ноформал структуравий тузилмалари ҳисобланади.

Талабалар IBA мониторингида ва уларни сақлашда, табиатни муҳофаза қилишни тарғибот қиладиган акцияларда фаол қатнашадилар, ва бу, Ўзбекистон биохилма-хиллигини сақлашга амалий ҳисса қўшиш билан бирга уларнинг профессионал маҳоратини оширишга хизмат қилади.

**Агарда университетингиз қошида ёки ташкилотингизда UzSPB
Бедвочерлар клубини ташкил қилмоқчи бўлсангиз,
марҳамат, бизга мурожаат қилинг:**

Ўзбекистон қушларни муҳофаза қилиш жамияти (UzSPB)

100095, Тошкент

А. Ниязов кўчаси, 1, ЎЗР ФА Зоология институти, 89 оф.

Тел./факс: +998 71 2271402

<http://www.uzspb.uz>

ЎЗБЕКИСТОН ҚУШЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ЖАМИЯТИ
ТОШКЕНТ, 100095, А.НИЯЗОВА КЎЧАСИ, 1
ЎЗРФА ЗООЛОГИЯ ИНСТИТУТИ, 89 ОФ.
ТЕЛ./ФАКС +998 71 2271402
[HTTP://WWW.UZSPB.UZ](http://www.uzspb.uz)